

Валентина М. Илић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ЗНАЧАЈ И СТАТУС ХИПОНИМИЈЕ У НАСТАВИ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА КАО МАТЕРЊИХ**

Овај постер-реферат има циљ да укаже на вишеструки значај хипонимије у наставном процесу и представи њен статус у настави матерњег језика у словенским земљама.

Хипонимијске релације су, као и сви садржински лексички односи, утемељене на логичким операцијама, које су интегрисане у математичко-логичкој теорији скупова, која у лингвистици налази широку примену (Allwood et al. 1977, Новиков 1982: 137–147). У основи хипонимије је тако однос инклузије, на коме је заснована операција *подскуп скупа*, са којом је сродна и операција *комплемент скупа*, али се (ко)хипонимски односи доводе у везу и са *унијом*, *пресеком* и *разликом* скупова (Milić 2001: 69–70; Hodel 2013: 15).

У Републици Србији ученици се са *теоријом скупова* систематично упознају у 5. разреду на часовима математике и информатике и рачунарства. У том периоду се освешћују и утврђују когнитивни механизми за разумевање хипонимије (и других лексичкосемантичких категорија), мада у програмима ова интерпредметна корелација није експлицитно препозната. Теорија скупова је еклатантан пример градива на чијој се основи знања из математике, информатике и лингвистике могу природно умрежити. На тај начин буди се истраживачки дух и увиђа смисао предметних садржаја, међу којима се руше дисциплинарне границе на путу до стицања „општег” знања и који удружени стимулишу развој когнитивних способности и логичког мишљења.

Развијање свести о хијерархијској организацији лексике код ученика подстиче уочавање надређених, приређених и подређених појмова. На тај начин подстиче се способност категоризације, која доприноси разумевању вертикалне и хоризонталне устројености не само лексичког система и реалија из света него често и апстрактних научних појмова са којима се ученици срећу у образовном процесу.

Нема школског предмета на коме се ученицима не илуструју поделе и хијерархијски односи међу члановима група. Како бисмо то илустровали, у раду ћемо навести одабране репрезентативне примере, који показују присуство ових односа у теорији многих школских предмета. Отуда се закључује да је учење и увежбавање хипонимије уједно прилика за успостављање корелација међу многим наставним садржајима, који се тако боље разумеју и дуже памте.

Хипонимија утиче на освешћивање и развијање универзалног когнитивног механизма који има широку примену у свим образовним циклусима. Учењем и увиђањем

* valentina.ilic@fil.bg.ac.rs

** Први део постер-реферата заснован је на тексту одбрањене докторске дисертације (Илић 2022), а други део (о хипонимији у уџбеницима за матерњи језик словенских земаља) представља резултате новог истраживања које проистиче из првог дела и које је спроведено за ову прилику.

хипонимијских релација логичкој операцији категоризације придружују се и мисаони процеси попут анализе и синтезе, индукције и дедукције, конкретизације и апстракције, који поспешују разумевање и памћење укупног школског градива и постављају поуздане темеље будућем самообразовању.

У раду се доносе резултати водећих психолингвистичких истраживања који одговарају на питање *Када се хипонимија може разумети?* (исп. Pijažе i Inhelder ³1986: 90–93; Vigotski 1977: 226, 280–281; Luriја 2000: 84–92). С обзиром на чињеницу да са поласком у 5. разред (око 10. године) дете улази у пубертет, сматра се да је ово период у коме је његов когнитивни апарат сасвим спреман за разумевање језичке парадигматике, а самим тим и хипонимије. Ипак, у складу са зоном наредног развоја, коју је увео још Виготски, могуће јој кроз примере ученике упућивати на хипонимију и пре пубертета (у млађим разредима основне школе), мада не на теоријском нивоу, већ искључиво у језичкој пракси, будући да дете овладава логичким односима много пре него што је способно да их освести (Vigotski 1977).

Овај постер-реферат пружа осврт на статус хипонимије у основношколским курикулумима матерњих језика у свим словенским земљама. У актуелним програмима наставе и учења за основну школу у Републици Србији овај парадигматски лексички однос се не помиње, већ је планиран само у трећем разреду гимназија. Ни у остатку словенског света ситуација није много другачија. У основношколским наставним програмима за матерњи језик су „хипонимија и појмови *хипоним* и *хипероним* у већини словенских земаља сасвим занемарени [...] Изузетак чине **чешки** и **словеначки** образовни курикулуми, који наведене односе планирају у првом образовном циклусу (Чешка), односно у 5. разреду (Словенија)” (Илић 2023: 267).

У наставку истраживања представљени су резултати анализе приступа хипонимији у уџбеницима:

(а) чешког језика за 2. и 3. разред трију репрезентативних издавача уџбеника у Чешкој: SPN, Fraus и Didaktis.

(б) словеначког језика за 5. разред трију репрезентативних издавача уџбеника у Словенији: Mladinska knjiga, Modrijan izobraževanje и Rokus Klett.

Испоређење анализираних уџбеника показало је, између осталог, да су хипонимијске релације у словеначким уџбеницима представљене у сведенијој мери него у уџбеницима за чешки језик.

Неколико закључних напомена указују на значај и потребу за хипонимијом у основношколској настави матерњег језика, која корелира са наставом математике, и на којој су утемељена теоријска и практична знања свих научних дисциплина. Иако се са односима субординације ученици срећу током наставног процеса, са њима се детаљније теоријски и практично треба упознати на настави матерњег језика (лексикологије), чиме ученици постају свесни менталне операције коју користе. Не само да уз помоћ хипонимије разумеју лексичку парадигматику, или многе поделе са којима се сусрећу на часовима безмало свих школских предмета, већ им она помаже да боље разумеју свет око себе, организују нова знања и воде своје мисли. На тај начин боље разумеју прочитано, а истовремено постају успешнији говорници и писци, чији су текстови јасни, сегментирани и логични. У наставном приступу хипонимији у словенском свету узорним се могу сматрати анализирани основношколски уџбеници чешког језика у Чешкој.

Кључне речи: хипонимија, логичко и категоријално мишљење, настава словенских језика као матерњих, српски језик, чешки језик, словеначки језик.

Цитирана литература

- Драгићевић, Р. *Лексикологија српског језика*. 2. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Илић, В. *Теорија и пракса наставе лексикологије српског језика (у основној и средњој школи)*. Докторска дисертација одбрањена 9. 6. 2022. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду (ментор: проф. др В. Брборић), 2022.
- Илић, В. „Лексикологија у образовним курикулумима словенских земаља (компаративни приступ).” У: *Актуалне проблеме истраживања модерне славистике: језик, превод, литература, култура, историја*: колективна монографија. С. Ивановна Терехова (гл. ред.). Швајцарска, Брисел: Peter Lang Group AG (2023): 262–270.
- Минових, М. „Избор граматичке теорије за наставне потребе.” *Књижевни језик*, 13/2 (1984): 87–91.
- Новиков, А. Л. *Семантика руског језика: Учеб. пособие*. Москва: Высшая школа, 1982.
- Новокмет, С. „Називи животиња у настави лексикологије српског језика.” *Књижевност и језик*, LXV/1–2 (2018): 107–119.
- Радовановић, М. *Фази лингвистика*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- Рош, Е. „Принципи категоризације.” *Језик и сазнање, хрестоматија из когнитивне лингвистике*. К. Расулић и Д. Кликовац (ур.). Београд: Филолошки факултет (2014): 45–72.

*

- Allwood J., Andersson L.G., Dahl Ö. *Logic in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Clark, E. „Conceptual perspective and lexical choice in acquisition.” *Cognition*, 64 (1977): 1–37.
- Clark, E. *First language acquisition*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Clark E., Gelman S., Wilcox Sh. „Conceptual and lexical hierarchies in young children.” *Cognitive development*, 4 (1989): 309–326.
- Hodel, R. *An Introduction to Mathematical Logic*. Mineola, New York: Dover publications, 2013.
- Luriја, А. *Jezik i svest*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000.
- Lyons, J. *Semantics*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Milić, S. *Elementi matematičke logike i teorije skupova*. Beograd: A–Š delo, 2001.
- Pijaže Ž., Inhelder B. *Intelektualni razvoj deteta*. 3. izd. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986.
- Vigotski, L. *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit, 1977.

Извори

- Hošnová E., Buriánková M., Pišlová S., Šmejkalová M. *Český jazyk 2 pro základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2019.
- Hošnová E., Šmejkalová M., Vaňková I., Buriánková M., *Český jazyk 3 pro základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2020.
- Babušová G., Chlumská P., Kosová J., Nespěšná V., Řeháčková A. *Český jazyk, učebnice pro 2. ročník základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2019.

- Babušová G., Chlumská P., Kosová J., Nespěšná V., Řeháčková A. *Český jazyk, učebnice pro 3. ročník základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2020.
- Burianová H., Jízdna L., Tarábková M. *Český jazyk, učebnice pro 2. ročník základní školy*. Brno: Didaktis, 2014.
- Burianová H., Jízdna L., Nováková P., Volf V. *Český jazyk, učebnice pro 3. ročník základní školy*. Brno: Didaktis, 2010.
- Petek T., Osterman S. *Slovenščina 5. Učbenik za slovenski jezik v petem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021.
- Kocjan-Barle M., Briški K., Miklavčič M. *Znanka ali uganka 5. Slovenščina za 5. razred osnovne šole. Učbenik*. Ljubljana: Modrijan izobraževanje, 2019.
- Cajhen N., Drusany N., Kapko D., Križaj M., Bešter Turk M. *Gradim slovenski jezik 5: izdaja s plusom. Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett, 2024.